

वामदेवो गौतमः। इन्द्रः, ९-११ इन्द्रौषसौ। गायत्री ८, २४ अनुष्टुप्

नकिरिन्द्र त्वदुत्तरो न ज्यायौ अस्ति वृत्रहन्। नकिरेवा यथा त्वम्॥ ४.०३०.०१

वृत्रहन्- आवरणबाधक। इन्द्र। त्वदुत्तरः- त्वत्त उत्कृष्टतरः। नकिः- न। अस्ति- भवति।

ज्यायान्- प्रशस्यतरः। न अस्ति। यथा त्वम्- त्वत्समोपि। नकिरेव- नैवास्ति॥१॥

सत्रा ते अनु कृष्टयो विश्वा चक्रेव वावृतुः। सत्रा महाँ असि श्रुतः॥ ४.०३०.०२

सत्रा- सत्यमेव। ते- त्वाम्। विश्वा- सर्वे। कृष्टयः- जनाः। चक्रेव- चक्राणीव। अनु ववृतुः-

अनुवर्तन्ते। सत्रा- सत्यमेव। महान्- महात्मा। श्रुतः- श्रुतिगतः। असि- भवसि॥२॥

विश्वे चनेदना त्वा देवास इन्द्र युयुधुः। यदहा नक्तमातिरः॥ ४.०३०.०३

इन्द्र। विश्वे- सर्वे। देवासः- देवाः। चनेत्- एव। अना- प्राणेन। त्वा- त्वत्साहाय्येन। युयुधुः-

रक्षोभिर्युद्धं कृतवन्तः। अहा नक्तम्- दिवारात्रम्। आ- समन्तात्। तिरः- रक्षांस्यवधीः॥३॥

यत्रोत बाधितेभ्यश्चक्रं कुत्साय युध्यते। मुषाय इन्द्र सूर्यम्॥ ४.०३०.०४

उत- अपि च। यत्र। बाधितेभ्यः- रक्षोभिः क्लेशितेभ्यः। कुत्साय- कर्मशीलायोपासकाय। कुत्सा

एते हर्यश्वाय शूषमिति श्रुतावेवमेव दृश्यते। युध्यते- वृत्रैर्युद्धं कुर्वते। इन्द्र। सूर्यं चक्रम्-

कालचक्रम्। मुषायः- अपहृतवान्। कुत्स उपासनेन कालमतिक्रान्तवानिति भावः॥४॥

यत्र देवाँ ऋघायतो विश्वाँ अयुध्य एक इत्। त्वमिन्द्र वनूरहन्॥ ४.०३०.०५

यत्र। देवान्। ऋघायतः- बाधमानान्। विश्वान्- सर्वान्। एकः- अनितरः। इत्- एव। अयुध्यः-

युद्धमकरोः। इन्द्र- परमेश्वर। वनून्- हिंसकान्। अहन्- अवधीः॥५॥

यत्रोत मर्त्याय कमरिणा इन्द्र सूर्यम्। प्रावः शचीभिरेतशम्॥ ४.०३०.०६

उत- अपि च । यत्र । इन्द्र । मर्त्याय- मनुष्याय । सूर्य- सवितारम् । अरिणाः- प्रेरितवान् ।  
शचीभिः- प्रज्ञाभिः । एतशम्- प्राणाश्वम् । प्रावः- प्रकर्षेण रक्षितवान् ॥६॥

किमादुतासि वृत्रहन्मघवन्मन्युमत्तमः । अत्राह दानुमातिरः ॥ ४.०३०.०७

वृत्रहन्- आवरणबाधक । मघवन्- इन्द्र । मन्युमत्तमः- अतिशयेन मननशीलः । असि- भवसि ।  
अत्र । दानुम्- खण्डभावनम् । दो अवखण्डने । आतिरः- अवधीः ॥७॥

एतद्धेतु वीर्यमिन्द्र चकर्थ पौंस्यम् । स्त्रियं यदुर्हणायुवं वधीर्दुहितरं दिवः ॥ ४.०३०.०८

एतत्- इदम् । घ- एव । पौंस्यम्- पौरुषम् । वीर्य- सामर्थ्यम् । चकर्थ- अकरोः । दुर्हणायुवम्-  
दुःखेन हननमिच्छन्तीम् । दिवः दुहितरम् । स्त्रियम् । वधीः- अवधीः ॥८॥

दिवश्चिद्धा दुहितरं महान्महीयमानाम् । उषासमिन्द्र सं पिणक् ॥ ४.०३०.०९

दिवः दुहितरम्- दिव्याम् । महीयमानाम्- पूज्याम् । उषसं । इन्द्रो- ईशनाधिदैवत । महान्- महात्मा  
सन् । सम्- सम्यक् । पिणक्- पिष्टवानसि ॥९॥

अपोषा अनसः सरत्सम्पिष्टादहं बिभ्युषी । नि यत्सीं शिश्रथदृषा ॥ ४.०३०.१०

वृषा- वर्षक इन्द्रः । यत्- यदा । सीम्- इदम् । नि शिश्रत्- न्यवधीत् । तदा । बिभ्युषी- भीता ।  
उषाः । संपिष्टात् । अनसः- शकटात् । अप सरत्- अपससार ॥१०॥

एतदस्या अनः शये सुसम्पिष्टं विपाश्या । ससारं सीं परावतः ॥ ४.०३०.११

अस्याः- एतस्याः । एतत्- इदम् । अनः- शकटम् । सुसंपिष्टम् । विपाशि- पाशविगतधाम्नि । आ  
शये- विरमते । सीम्- इयम् । परावतः- दूरदेशात् । ससार- अपससार । आधिभौतिके उषा  
भास्करोदयस्य किञ्चित्पूर्वमागतज्योतिः । आगामिसूर्योदयं सूचयतीव । एवमाध्यात्मिके भावे  
निर्वीजसमाधिपूर्वं तत्सूचनार्थमागत इव सिद्धः कैवल्यप्राग्भारसमाधिः । अरुणोदयानन्तरं  
अरुणोदयमपाकृत्य यथा भास्कर आगच्छति तथा कैवल्यप्राग्भारसमाधिमपावृत्यैव निर्वीजे

स्थितिर्भवति । तस्यापि निरोधे सर्वनिरोधान्निर्बीजः समाधिरिति योगशास्त्रम् । इन्द्रो वीर्याधिदेवता । ईशनाधिदेवता । स्वरूपख्यापनाय स्वात्मनो यद्वीर्यमुद्रच्छति तदिन्द्रसंज्ञकम् । तेन सर्वेषामुपाधीनां तदनन्तरं कैवल्यप्राग्भारस्याप्यानन्दास्मितानुगतसम्प्रज्ञातसमाधेरप्यपोहनमेवात्र वर्ण्यते ॥११॥

उत सिन्धुं विबाल्यं वितस्थानामधि क्षमि । परिं ष्ठा इन्द्र मायया ॥ ४.०३०.१२

उत- अपि च । क्षमि- भूमौ । अधि । इन्द्र । विबाल्यम्- अबालाम् । वितस्थानाम्- विशेषेण तिष्ठन्तीम् । सिन्धुम् । मायया- स्वप्रज्ञया । परि- परितः । ष्ठाः- स्थितोसि ॥१२॥

उत शुष्णस्य धृष्णुया प्र मृक्षो अभि वेदनम् । पुरो यदस्य सम्पिणक् ॥ ४.०३०.१३

शुष्णस्य- शोषकस्य । वेदनम्- लाभम् । अभि- अभितः । प्र- प्रकर्षेण । मृक्षः- अबाधथाः । अस्य पुरः- शुष्णकृतबन्धनानि । सम्पिणक्- संपिष्टवानसि ॥१३॥

उत दासं कौलितरं बृहतः पर्वतादधि । अवाहन्निन्द्र शम्बरम् ॥ ४.०३०.१४

उत- अपि च । बृहतः- महतः । पर्वतात्- गिरेः । अधि । इन्द्र- परमेश्वर । कौलितरम्- महाबाहुम् । कुलिशब्दो हस्तार्थे । कुलितरो महाबाहुः । कुलितर एव कौलितरः । शम्बरम्- राक्षसं जडोपलक्षितमेघम् । दासम्- उपक्षपयितारम् । अवाहन्- अहनत् ॥१४॥

उत दासस्य वर्चिनः सहस्राणि शतावधीः । अधि पञ्च प्रधीरिव ॥ ४.०३०.१५

उत- अपि च । वर्चिनः- तेजोयुक्तस्य । दासस्य- उपक्षपयितुः । प्रधीन्इव- चक्रं परितः शङ्कूनिव स्थितान् । पञ्च सहस्राणि शता- प्रभूतान् । अवधीः ॥१५॥

उत त्वं पुत्रमग्युवः परावृक्तं शतक्रतुः । उक्थेष्विन्द्र आभजत् ॥ ४.०३०.१६

उत- अपि च । त्वम्- तम् । परावृक्तम्- अक्षीणवीर्यमिति दयानन्दः । पुत्रम्- सुतमिवोपासकम् । अग्युवः- अग्रसरः । शतक्रतुः- अनन्तप्रज्ञः । इन्द्रः । उक्थेषु- मन्त्रेषु । आभजत्- सम्भजनं कृतवान् ॥१६॥

उत त्या तुर्वशायदू अस्नातारा शचीपतिः। इन्द्रो विद्वान् अपारयत् ॥ ४.०३०.१७

उत- अपि च । त्या- तौ । तुर्वशायदू- देवमनुष्यौ । तुर्वशः क्षिप्रगामी देवः । यदुशब्दो मनुष्यनामसु पठितः । अस्नातारा- अनभिषिक्तौ अमग्नाविति भावः । शचीपतिः- प्रज्ञापालकः । इन्द्रः- परमेश्वरः । विद्वान् । अपारयत्- पारं नीतवान् ॥१७ ॥

उत त्या सद्य आर्यो सरयोरिन्द्र पारतः। अर्णाचित्ररथावधीः ॥ ४.०३०.१८

उत- अपि च । इन्द्र । त्या- तौ । आर्यो-आर्यशीलौ । अर्णाचित्ररथौ- उदकस्थं रथस्थं च । सरयोः- सरणशीलाया नद्याः । पारतः- पारम् । सद्यः- क्षणेन । अवधीः- अगमयः । हन् हिंसागत्योः ॥१८ ॥

अनु द्वा जहिता नयोऽन्धं श्रोणं च वृत्रहन्। न तत्ते सुम्नमष्टवे ॥ ४.०३०.१९

वृत्रहन्- आवरणभेदक । जहिता- त्यक्तौ । द्वा- द्वौ । अन्धं श्रोणं च- नेत्रश्रोत्रहीनौ । अनु नयः- अनुनीतवानसि । तत् । ते- तव । सुम्नम्- आनन्दम् । अष्टवे- कोप्यभिभवितुम् । न- नार्हति ॥१९ ॥

शतमश्मन्मयीनां पुरामिन्द्रो व्यास्यत्। दिवोदासाय दाशुषे ॥ ४.०३०.२०

दाशुषे- दात्रे । दिवोदासाय- देवसेवकाय । अश्मन्मयीनाम्- जडोपलक्षितपाषाणमयानाम् । पुराम्- बन्धनानाम् । शतम्- अनन्तम् । इन्द्रः । व्यास्यत्- व्यक्षिपत् ॥२० ॥

अस्वापयद्भीतये सहस्रा त्रिशतं हथैः। दासानामिन्द्रो मायया ॥ ४.०३०.२१

दभीतये- हिंसनाय । इन्द्रः- ईशनाधिदेवता । मायया- स्वशक्त्या । दासानाम्- विषयदास्यभावनानाम् । सहस्रा त्रिशतम्- प्रभूतं प्रसवम् । हथैः- हननसाधनैः । अस्वापयत्- अपातयत् ॥२१ ॥

स घेदुतासि वृत्रहन्समान इन्द्र गोपतिः। यस्ता विश्वानि चिच्युषे ॥ ४.०३०.२२

ता- तानि । विश्वानि- सर्वाणि । चिच्युषे- च्यावयसि । वृत्रहन्- आवरणनाशक । सः- असौ त्वम् । इन्द्र । गोपतिः- चिद्रश्मिपालकः । समानः । असि- भवसि ॥२२ ॥

उ॒त नू॒नं य॒दिन्द्रि॒यं क॑रि॒ष्या इ॒न्द्र पौ॑स्य॒म्। अ॒द्या न॒कि॒ष्टदा॑ मि॒नत् ॥ ४.०३०.२३

उत- अपि च । इन्द्र- परमेश्वर । पौंस्यम्- तव पौरुषम् । इन्द्रियम्- परमैश्वर्यम् । यत्- यदस्ति ।

तत् । अद्य- इदानीम् । नकिः- न कोपि । आ भिनत्- अभिनत् ॥२३॥

वा॒मंवा॒मं त आ॒दुरे दे॒वो द॑दा॒त्व॒र्य॒मा। वा॒मं पू॒षा वा॒मं भ॒गौ वा॒मं दे॒वः क॑रू॒ळती ॥ ४.०३०.२४

आदुरे- रिपूणामादारयितः । ते- तव । वामम्- कल्याणं सद्भावनम् । देवः । अर्यमा-

औदार्याधिदेवता । ददातु- यच्छतु । पूषा- पोषक आत्मसूर्यः । ददातु । भगः- सौभाग्याधिदेवता

ददातु । देवः । करूळती- कृत्तलतिकः । सोमाभिषवकृदित्यर्थः । रसनिष्पादक इति भावः । वामं

ददातु ॥२४॥

Dr. Ranganatha